

IOANNIS N. PERYSINAKIS

«Μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος» (Θουκ. I 143, 5):
αρχαιολογία της ιδέας

Η εργασία είναι φιλολογική, ασχολείται με τις εκφραζόμενες ιδέες και δεν καταπιάνεται με την ιστορικότητα των γεγονότων: όχι τα έργα, αλλά τους λόγους *ἡξίωσα γράφειν* (πβ. I 22, 2). Η 'αρχαιολογία' του τίτλου της ανακοίνωσης αναφέρεται αμφίσημα πρώτα στην *Αρχαιολογία* του Θουκυδίδη, έπειτα περιλαμβάνει την ανασκαφή της ιδέας στον Θουκυδίδη και τον Γερο-Ολιγαρχικό¹, τη θαλασσοκρατορία του Πολυκράτη στον Ηρόδοτο, τον *Νεῶν Κατάλογο* της *Ιλιάδος* και το τρίτο χορικό των *Περσῶν* (852-907), ή την αρχαιολογία συστατικών της ιδέας στον Ησίοδο και στον Όμηρο, την επιβίωσή της στα *Ἑλληνικά* του Ξενοφώντα και τον Ισοκράτη, και τέλος τη φιλοσοφική της θεμελίωση με έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, για να καταλήξουμε στην Ατλαντίδα, στον *Τίμαιο* και τον *Κριτία* του Πλάτωνα.

1. Θουκ. I 143, 5: μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος

Ο Περικλής εισάγεται από τον Θουκυδίδη ότι ήταν πρώτος από τους Αθηναίους κατ' εκείνον τον χρόνο *λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος*. Ο ομηρικός ήρωας οφείλει: *μύθων τε ῥήτῃρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων* (Ιλ. IX 443). Το μάθημα που διδάσκει ο Πρωταγόρας στον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνα είναι «*εὐβουλία* (ικανότητα για τη λήψη ορθών αποφάσεων) για τις υποθέσεις του οίκου του, πώς δηλαδή θα κυβερνά άριστα τον οίκο του, και για τις υποθέσεις της πόλης, πώς δηλαδή θα γίνει ικανότατος εις το να πράττει και να ομιλεί» (*Πρωταγ.* 318e).

Στην πρώτη δημηγορία του, απαριθμώντας τα πλεονεκτήματα της κατάστασης της Αθήνας, ο Περικλής αναφέρει πρώτα την κυριαρχία της θάλασσας με την επιγραμματική φράση που αποτελεί τον τίτλο του Συνεδρίου:

¹ Η μετάφραση του Θουκυδίδη είναι του Γεωργιοπαπαδάκου 1985, του Γερο-Ολιγαρχικού του Βλάχου 1980.

είναι μεγάλο πλεονέκτημα η κυριαρχία στη θάλασσα. Η φράση αναφέρεται αρχικά περισσότερο σε γεωγραφική έκταση και στρατηγική σημασία παρά σε οικονομική και πολιτική δύναμη: οι Αθηναίοι έχουν χώρα εκτεταμένη σε νησιά και στην ήπειρο, ενώ οι Λακεδαιμόνιοι δεν θα έχουν χωρίς πόλεμο άλλη γη, αν γίνουν καταστροφές σε ένα μικρό μέρος γης της Πελοποννήσου. Άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται είναι *ἀρχή*, *ἡγεμονία*, *δύναμις*. Στον Αριστοτέλη (*Ηθ. Νικ.* 1179a 4) η φράση *ἄρχων γῆς καὶ θαλάσσης* χρησιμοποιείται ως παροιμία για τον καθ' υπερβολήν πλούσιο και δυνατό. Ο Περικλής συμβουλεύει επίσης τους Αθηναίους να σκεφτούν και να συμπεριφερθούν σαν νησιώτες. Με μία τέτοια πολιτική δεν θα υπήρχαν άλλοι περισσότερο απρόσβλητοι από αυτούς.

Και οι δύο αυτές σκέψεις του Περικλή έχουν παράλληλες σκέψεις στον Γερο-Ολιγαρχικό. «Οι θαλασσοκράτορες ... μπορούν να κάνουν καταστροφές στη γη των ισχυρότερων γιατί έχουν τη δυνατότητα να παραπλέουν στις ακτές, εκεί που δεν υπάρχουν εχθροί, και αν πλησιάσουν εχθρικές δυνάμεις μπορούν να ανέβουν στα καράβια και να φύγουν» (2, 4). Επίσης, «Οι θαλασσοκράτορες μπορούν να φεύγουν από την πολιτεία τους και να ταξιδέψουν όσο μακριά θέλεις, ενώ μια χερσαία δύναμη δεν μπορεί να απομακρυνθεί από την πολιτεία της για πολλές μέρες δρόμο... Εκείνος που πλέει μπορεί να επιτεθεί στο σημείο της ακτής όπου υπερισχύει, αλλιώς την παραπλέει έως ότου φτάσει σε φιλική χώρα ή σε σημείο όπου οι εχθροί είναι λίγοι» (2, 5).

Κατά την πρώτη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική, σε έναν λόγο που αφηγείται ο ιστορικός σε τρίτο πρόσωπο, ο Περικλής συμβουλεύει για το ναυτικό που ήταν η κύρια δύναμή τους να το έχουν σε κατάσταση ετοιμότητας και να κρατούν στην εξουσία τους με δυνατό χέρι τους συμμάχους, εξηγώντας πως τη δύναμή τους την αντλούν από τις χρηματικές εισφορές των συμμάχων και οι πόλεμοι κερδίζονται με τη φρόνηση και την αφθονία των χρημάτων (II 13, 2). Η γνώμη και η *περιοσία χρημάτων* είναι οι δύο προϋποθέσεις με τις οποίες οι Αθηναίοι μπορούν να κερδίσουν τον πόλεμο, ακόμη και αν προβλέπεται να είναι μακρύς. Η γνώμη όμως εξέλιπε με τους πολιτικούς που τον διαδέχθηκαν². Και ο Αρχίδαμος υποστήριξε ότι ο πόλεμος δεν είναι περισσότερο ζήτημα όπλων αλλά πλούτου (I 83, 2).

Μετά τη δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων, στον τελευταίο του λόγο, που συμπληρώνει τον *Ἐπιτάφιο* και την πρώτη δημηγορία, ο Περικλής εξειδικεύει και συμπληρώνει την άποψή του για την κυριαρχία της θάλασσας: «από τα δύο στοιχεία που γνωρίζεις να χρησιμοποιεί ο άνθρωπος τη στεριά και τη θάλασσα, σεις εξουσιάζετε απόλυτα ολόκληρο το ένα, όχι μονάχα στην έκταση που κυριαρχείτε τώρα, αλλά και σε όση παραπάνω θελήσετε. Και εφόσον διασχίζετε τη θάλασσα με τον υπάρχοντα στόλο κανένας μεγάλος βασιλεύς και κανένα έθνος από τα σημερινά δεν μπορεί να σας εμποδίσει» (II 62, 2).

Ο Γερο-Ολιγαρχικός αναφέρεται στο πιο αδύνατο σημείο των Αθηναίων:

² Πβ. de Romilly 1988, 260-270· Kallet-Marx 1993, 119 και Kallet 2001, 151-159.

«Ἄν κατοικοῦσαν σε νησί και ἦταν θαλασσοκράτορες, θα ἦταν σε θέση να βλάβουν ὅποιον θέλουν χωρίς να παθαίνουν τίποτε, ὅσο θα κυριαρχοῦσαν στη θάλασσα, οὔτε να καταστρέφεται ἡ δική τους γη οὔτε να υφίστανται εἰσβολές. Ἀλλά τώρα οἱ αγρότες και οἱ πλούσιοι Ἀθηναῖοι κλίνουν περισσότερο προς τὴν συνδιαλλαγή με τὸν εχθρό, ἐνῶ ὁ λαός, ξέροντας καλά ὅτι τίποτε δικό τους δεν θα καεῖ ἢ θα καταστραφεί, ζεῖ χωρίς φόβο και χωρίς διάθεση συνδιαλλαγῆς με τὸν εχθρό» (2, 14). Αυτό ἦταν ἄλλωστε τὸ θέμα τῶν *Ἀχαρνέων* τοῦ Ἀριστοφάνη³.

Στὸν *Ἐπιτάφιο* συνοψίζοντας τὴν αθηναϊκὴ ἡγεμονία ὁ Περικλῆς ἀναφέρει (Π 41, 4): «ἀπὸ τὴν τόλμη μας ἐξαναγκάσαμε κάθε στεριά και κάθε θάλασσα να μας ἀνοίξει δρόμο». Ἡ φράση υπογραμμίζει τὴν κατὰ γῆν και θάλασσα ἀρχή, και εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἀπὸ μόνῃ τῆς, ἀλλὰ υπενθυμίζει τὴν πάροδο τῶν *Περσῶν* τοῦ Ἀισχύλου (106-114) και τὸ περίφημο χορικό για τὴς ικανότητες τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν *Ἀντιγόνη* τοῦ Σοφοκλή (332-337). Για τὴν παράλληλη ἐνασχόληση τῶν Ἀθηναίων στη στεριά και τὴ θάλασσα ἐπίσημη ἐπικύρωση ἀποτελεῖ τὸ κεφάλαιο 39.3 τοῦ *Ἐπιταφίου*: «Συγκεντρωμένη τὴ δυνάμη μας κανεῖς εχθρός ὡς τώρα δεν ἀντιμετώπισε, γιατί εμεῖς, ταυτόχρονα, και τὸ ναυτικό φροντίζουμε και στη στεριά στρατό σε πολλά μέρη ἀπὸ μας τοὺς ἴδιους στέλνουμε»⁴.

2. *Θουκυδίδης, Ἀρχαιολογία*⁵

Ἡ ἐμφαση στὴν *Ἀρχαιολογία* στους οικονομικούς παράγοντες τῆς ιστορίας (ἰδιαίτερα στο κεφάλαιο κλειδί 13) ἐντυπωσιάζει τὸν σύγχρονο ἀναγνώστη.

³ Πβ. τὴν ἐξέλιξη προς τα ἄκρα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀντίληψης: οἱ Ἀθηναῖοι «τὴν κινήτῃ τους περιουσία τὴν μεταφέρουν σε νησιά ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στὴν κυριαρχία τους κατὰ θάλασσα και ἀδιαφοροῦν για τὴ γῆ τῆς Ἀττικῆς ὅταν τὴν καταστρέφει ὁ εχθρός, ξέροντας ὅτι, ἀν ἀφήσουν τὸν εαυτὸ τους να συγκινηθεῖ ἀπὸ αὐτό, θα στερηθοῦν ἄλλα, μεγαλύτερα ἀγαθά» (Π 16). Αυτό ἔκαναν πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι με τὴν Εὐβοία (Θουκ. Π 14, 2).

⁴ Για τὴ σημασία τῆς θάλασσας, τῆς ναυτικῆς δυνάμης, και τὴν πολιτικὴ τοῦ Περικλή ὅπως διαγράφεται στους λόγους αὐτοῦς πβ.: de Romilly 2000, 157-167 για τὸν πρῶτο λόγο, 168-182 για τὸν τελευταῖο λόγο και 182-195 για τὸν *Ἐπιτάφιο*. Στὴν ἐμπεριστατωμένη ἐρμηνεία τοῦ Finley 1988² (= 1942), οἱ ἐννοιες αὐτές ἐπανέρχονται σε ὅλο τὸ μήκος τοῦ βιβλίου, ἰδ. 117-160, πβ. 97-100, 172, 192, 302, ὁ *Ἐπιτάφιος* 149-155· Greenwood 2011, 145, για τὸν τελευταῖο λόγο τοῦ Περικλή 122-132· Rawlings 1981, για τὴν τελευταία ομιλία τοῦ Περικλή (σε σύγκριση με τὴν ομιλία τοῦ Νικία VII 61-4, VII 77) 154-161, ἐιδικότερα για τὸν *Ἐπιτάφιο* 154-157, ἡ ομιλία τοῦ Περικλή σε τρίτο πρόσωπο 2.13 (σε σύγκριση με τὴν ἐπιστολή τοῦ Νικία VII 11-15) 140-154, ἡ πρώτη ομιλία τοῦ Περικλή (σε σύγκριση με τὴν ομιλία τοῦ Ἀλκιβιάδῃ στη Σπάρτη, VII 89-92) 122-125. Ὁ Λαμπρέλλης 2011, 181-215, χρησιμοποιεῖ τὴν ἐμπειρία τοῦ *ναυμαχεῖν* μεταξύ Ἀθηναίων ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος και τῶν Λακεδαιμονίων και τῶν συμμάχων τους ἀπὸ τὸ ἄλλο ὡς παράδειγμα στὴν παρουσία τῆς ἀνακλαστικῆς διαλεκτικῆς τοῦ λόγου και τῆς βίας στις Ἱστορίες.

⁵ Για τὴ μέθοδο τῆς *Ἀρχαιολογίας* πβ. Finley 1988², 82-116 (= 1942): de Romilly 1988, 243-272· Nicolai 2001, 263-285 (ρητορικὴ ἀνάλυση τῆς *Ἀρχαιολογίας*, ἀξιολόγηση τῶν πηγῶν, ἀρνηση τῆς ἀρχαίας ιστορίας, προφορικὴ παράδοση): Greenwood 2011, 101, 109, 114-122, 140-141 (πβ. ἀκόμη 88, 92, 107, 151). Πβ. Bakker 2011, 121-126· Ober 2011, 134-138· Rood 2011, 237-244.

Σύστοιχη με τους οικονομικούς παράγοντες είναι η ανάπτυξη του εμπορίου. Στην *Αρχαιολογία* το εμπόριο συνδέεται καθαρά με την περιουσία ή το πλήθος χρημάτων: δεν υπήρχε ακόμη εμπόριο... και δεν είχαν αποθέματα πλούτου (I 2, 2; I 9, 2). Η ασθένεια της Ελλάδας έχει συνδυαστεί με την έλλειψη του εμπορίου και την έλλειψη αποθεμάτων πλούτου, αχρηματία (ασθένεια, αμειξία, ολιγανθρωπία). Και οι δύο λέξεις, *ἐμπορία* και *χρήματα*, είναι από τα θέματα κλειδιά που τίθενται στην *Αρχαιολογία* και απαντούν σε όλο το μήκος της Συγγραφής.

Το *μέγεθος*, το *πλήθος*, η *παρασκευή*, στη δοτική, είναι έννοιες που δηλώνουν δύναμη (*μεγέθει πόλεων, πλήθει χρημάτων, τῆ ἄλλῃ παρασκευῇ*). Ειδικότερα, η *παρασκευή* αναφέρεται τόσο στην αφηρημένη κατάσταση του να έχεις δύναμη ή να είσαι δυνατός, και στην ενεργοποίηση της δύναμης. Από την άποψη αυτή σημαίνει την προπαρασκευή, την πράξη της συγκέντρωσης τα αντικείμενα της παρασκευής, είτε αυτά είναι συγκεκριμένα αντικείμενα ή σχέδια, ιδέες, συναισθηματικές καταστάσεις. Έχει γίνει σαφές ότι η *παρασκευή* είναι το θεμέλιο της δύναμης⁶.

Οι φράσεις *κατὰ γῆν* και *κατὰ θάλασσαν* είναι από τα επαναλαμβανόμενα θέματα της *Αρχαιολογίας*. Στο κεφάλαιο 15 εν τούτοις η φράση *κατὰ γῆν* κάνει έντονη διάκριση ανάμεσα στο κράτος της θάλασσας που έχει προηγουμένως περιγραφεί, ενώ *κατὰ ξηράν* δεν έγινε κανένας μεγάλος πόλεμος ώστε να προκύψει από αυτόν κάποια δύναμη (I 15, 2). Έτσι συνηγορεί για το μέγεθος του Πελοποννησιακού πολέμου που διεξήχθη *κατὰ ξηράν* και *κατὰ θάλασσαν*. Όσο όμως δεν υπήρχε επικοινωνία *οὔτε κατὰ γῆν οὔτε διὰ θαλάσσης* δεν υπήρχε πολιτική και οικονομική δύναμη (I 2, 2). Οι Έλληνες αρχικά επικοινωνούσαν περισσότερο *κατὰ γῆν τὰ πλείω ἢ κατὰ θάλασσαν* (I 13, 5). Κυρίως, όμως, όταν υπήρξε δια θαλάσσης επικοινωνία των πόλεων απέκτησαν πλήθος χρημάτων και αποθέματα πλούτου⁷.

Κατά την εκστρατεία του Ξέρξη, όπως είναι γνωστό, ερμηνεύοντας έτσι τον χρησμό που μιλούσε για τα ξύλινα τείχη, οι Αθηναίοι *ἐς τὰς ναῦς ἐσβάντες ναυτικοὶ ἐγένοντο*, μπήκαν στα πλοία και έγιναν ναυτικοί (I 18, 2). Η φράση αυτή δεν πρέπει να σημαίνει κυριολεκτικά ότι ανέβηκαν στα πλοία, αλλά είναι αμφίσημη και αναφέρεται στη γενικότερη στροφή των Αθηναίων προς τη θάλασσα. Άλλωστε, και σύμφωνα με την εκτίμηση του Ηρόδοτου, οι Αθηναίοι έσωσαν την Ελλάδα καταφεύγοντας στη ναυτική τέχνη. Ο Ηρόδοτος συνδέει την κατασκευή των διακοσίων πλοίων από το πλεόνασμα των λατομείων του Λαυρίου με τον πόλεμο της Αίγινας, αλλά θεωρεί ότι η γνώμη του Θεμιστοκλή

⁶ Allison 1989, 5, 11, 12-13, 26. Πβ. Ober 2011, ιδ. 149· Tritle 2011, 487-511.

⁷ Την δια ξηράς και δια θαλάσσης επικοινωνία σε σχέση με το εμπόριο αναφέρει προγραμματικά στην αρχή της Συγγραφής ο Θουκυδίδης (II 2, 2). Η αντίθεση στεριά - θάλασσα συζητείται στην ψευδο-ξενοφόντεια *Αθηναίων Πολιτεία* (II 2) που χρονολογείται πιθανόν το 425, και ίσως ήταν γνωστή στον Θουκυδίδη (Hornblower 2006, 168). Πβ. επίσης Morrison 2011, 274-275.

ἠρίστευσε (VII 144, 1), και εντάσσει την ενασχόληση των Αθηναίων με τη θάλασσα στην αύξηση της Αθήνας. Ο Θουκυδίδης είναι ευκρινέστερος: τον καιρό που είχαν πόλεμο με τους Αιγινήτες και αναμενόταν η εκστρατεία των βαρβάρων, ο Θεμιστοκλής έπεισε τους Αθηναίους να κατασκευάσουν τις διακόσιες τριήρεις με τις οποίες ναυμάχησαν στη Σαλαμίνα (I 14, 3). Ο Αριστοτέλης περιγράφει αναλυτικότερα τους όρους και την πρόταση του Θεμιστοκλή (*Αθ. Πολ.* 22, 7). Αφού απέκρουσαν τους Πέρσες οι Έλληνες χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, μία με το μέρος των Αθηναίων και μία με το μέρος των Λακεδαιμονίων: οι Λακεδαιμόνιοι ήταν ισχυροί κατά ξηρά, οι Αθηναίοι κατά θάλασσα. Η διάκριση αυτή συνοδεύει τα δύο μέρη μέχρι την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου⁸.

Το τελευταίο κεφάλαιο (23) της *Αρχαιολογίας* περιλαμβάνει την εκτίμηση για το μέγεθος και τα αίτια του Πελοποννησιακού πολέμου: η πλέον αληθινή αιτία, αλλά και η λιγότερο ομολογουμένη ήταν το γεγονός ότι η δύναμη των Αθηναίων γινόταν διαρκώς μεγαλύτερη, πράγμα που φόβισε τους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν (23, 6). Στο συμπέρασμα αυτό της *Αρχαιολογίας* συναιρούνται όλοι οι στόχοι της: ο πρώτος, ότι ο Πελοποννησιακός πόλεμος που περιγράφει ο Θουκυδίδης είναι πιο σημαντικός από τους προηγούμενους πολέμους, και ο δεύτερος, να αποδείξει τη σημασία που έχει η ναυτική ισχύς, που οδήγησε στην άνοδο της Αθήνας ως ηγεμονικής δύναμης. Η *ἀληθεστάτη πρόφασις* είναι η αύξηση της δύναμης, η πρόκληση του φόβου, και η εξώθηση στη βία, και είναι οι γενικές καταστάσεις τις οποίες πρέπει να προσπαθήσουν να αποφύγουν οι αναγνώστες καθώς θα μελετούν άλλα γεγονότα. «Μέσω της περίπτωσης των Αθηναίων ο Θουκυδίδης καταδεικνύει τη σχέση χρημάτων - δύναμης, ενώ ταυτόχρονα εκφράζει τον ρόλο των χρημάτων με όρους που συμβάλλουν στη γενίκευση των συμπερασμάτων, ιδιαίτερα όταν δείχνει ότι έχουν σημασία στην πορεία του πολέμου»⁹. Τελικά, η ανάδειξη της μεγάλης *παρασκευῆς* των δύο πλευρών, μπορεί να υποστηριχθεί, είναι ο βασικότερος στόχος της *Αρχαιολογίας*, γιατί έτσι αποδεικνύεται ποιος είναι ο μεγαλύτερος πόλεμος. Η *ἀληθεστάτη πρόφασις* επαναλαμβάνεται για να περιγράψει τα αίτια που οδήγησαν στη σικελική εκστρατεία (VI 6, 1)¹⁰. Όπως έχει παρατηρηθεί πίσω από την αξιολόγηση του Θουκυδίδη για τη σπουδαιότητα της σύγκρουσης (I 3-21), κρύβεται σιωπηρά ο ισχυρισμός «αυτό το έργο είναι

⁸ Rhodes 1981, 277-280· Allison 1989, 27· Starr 1989, 30-31· Περυσινάκης 1998², 221-222, 39 (= 1987)· Hornblower 2006, 218, 226. Για την φλέγα αργύρου βλ.: (Αθήνα/Αττική) *καὶ μὴν ὑπάργυρός ἐστι σαφῶς θεία μοῖρα· πολλῶν γὰρ πόλεων παροικουσῶν καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν εἰς οὐδεμίαν τούτων οὐδὲ μικρὰ φλέψ ἀργυρίτιδος δῆκει* (Ξεν. Πόρ. 5). Πβ. Αισχ. Πέρσ. 240.

⁹ Kallet 2011, ιδ. 359, 362.

¹⁰ Ο Rawlings 1981 εξετάζει ιδιαίτερα τις αντιστοιχίες ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο μέρος των Ιστοριών και του πολέμου: ανάμεσα στο πρώτο και το έκτο βιβλίο, το δεύτερο και το έβδομο, το τρίτο και το όγδοο. Για την *ἀληθεστάτη πρόφαση* πβ. 67-70, 86.

καλύτερο από την *Ιλιάδα* του Ομήρου», ιδιαίτερα μάλιστα σε σχέση με την εκτίμηση ότι η συγγραφή του θα είναι *κτῆμα ἐς αἰεί* (I 22, 4)¹¹.

3. Ηρόδοτος, Πολυκράτης

Η αναφορά από τον Θουκυδίδη στη θαλασσοκρατία του Μίνωα (I 4) είναι απάντηση στον Ηρόδοτο για τη θαλασσοκρατία του Πολυκράτη, που είναι *πρῶτος τῶν ἡμεῖς ἴδμεν Ἑλλήνων ὃς θαλασσοκρατέειν ἐπενοήθη*, ο πρώτος από το ανθρώπινο γένος που είχε πολλές ελπίδες να εξουσιάσει την Ιωνία και τα νησιά (III 122, 2). Η Ιωνία και τα νησιά είναι το πεδίο δράσης της αθηναϊκής ηγεμονίας¹². Στην ηγεμονία της θάλασσας εκ μέρους του Μίνωα αναφέρεται και ο Αριστοτέλης: *τὴν τῆς θαλάσσης ἀρχὴν κατέσχευεν ὁ Μίνως, καὶ τὰς νήσους τὰς μὲν ἐχειρώσατο τὰς δὲ ᾤκισεν* (Πολ. 1271b 36-37).

Το επεισόδιο με τον Πολυκράτη στον Ηρόδοτο είναι μέρος του σχήματος της ανόδου και της πτώσης ηγεμόνα. Ο Πολυκράτης είχε μεγαλεπήβολα σχέδια, αλλά δεν είχε χρήματα ανάλογα με τα φρονήματα. Ο Οροίτης, για τους δικούς του σκοπούς, διαπίστωσε *Πολυκράτους τὸν νόον*, τον εκμαύλισε ότι με τα χρήματα μπορεί να εξουσιάσει όλη την Ελλάδα (III 122 1, 3, 4), με αποτέλεσμα να του στήσει τη γνωστή παγίδα και να επιτύχει τον θάνατό του. Το περιστατικό είναι παράδειγμα της λειτουργίας της *ὑβρεως* των ανθρώπων, και όχι του φθόνου των θεών. Ο νόος του Πολυκράτη είναι η κατάσταση της άτης (τύφλας εκμαυλίστρας), η οποία *ποτισαίνουσα... παράγει* τους θνητούς προς την καταστροφή (Αισχ. Πέρσ. 96-97), σύμφωνα με το τετράπτυχο σχήμα: κόρος - άτη (τύφλα εκμαυλίστρα) - ύβρις - άτη (καταστροφή). Η ιδιαίτερη μεταχείριση του Πολυκράτη μπορεί να αποτελεί μία ιστορική αναδρομή της αθηναϊκής θαλασσοκρατίας, και τα χρήματα, που δεν είναι ανάλογα με τα φρονήματα, μπορεί να υπενθυμίζουν την πολυπράγμονη αθηναϊκή πολιτική των ημερών του Ηροδότου.

4. Νεῶν Κατάλογος - Τρίτο χορικό των Περσῶν (852-907)

Ο Αγαμέμνονας κατόρθωσε να συγκεντρώσει τις δυνάμεις για την εκστρατεία εναντίον της Τροίας, όχι εξαιτίας των ὀρκων των μνηστήρων της

¹¹ Greenwood 2011, 183, 29.

¹² Η Irwin 2007 εξετάζει πώς ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης γράφει ο καθένας διαφορετικά για τον Μίνωα ως θαλασσοκράτορα. Για τον Ηρόδοτο, ο Μίνως υποτιμάται υπέρ του Πολυκράτη, για τον Θουκυδίδη, είναι σημαντικό πρόσωπο στην ιστορία της θαλασσοκρατίας. Συμπεραίνει ότι ο Θουκυδίδης ενδιαφέρεται για την εξιχνίαση της εξελικτικής προόδου, ενώ ο Ηρόδοτος προτιμά να εξετάζει τους πολιτισμούς χωριστούς αλλά παράλληλους.

Ελένης, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἦταν πιο δυνατός. Ἡ *δύναμις* του προερχόταν ἀπὸ χρήματα του Πέλοπα, που κληρονόμησε ὁ Ἀγαμέμνων, και ταυτόχρονα απέκτησε ναυτικό ισχυρότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ὥστε να κάμει την ἐκστρατεία, κι ὅσοι τον ἀκολούθησαν το ἔκαμαν περισσότερο ἀπὸ φόβο παρά ἀπὸ φιλοφροσύνη. Ἡ δύναμη μέσω του πλούτου εἶναι ὁ ἀποφασιστικὸς παράγοντας που ἔνωσε τους Ἀχαιοὺς (Θουκ. Ι 9, 1, 3, 5)¹³.

Στον *Νεῶν Κατάλογο* καταγράφονται 29 ἀχαϊκὰ στρατιωτικὰ τμήματα που ἀντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος του ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου της ἐποχῆς του Ομήρου ἢ και παλαιότερης, μολονότι δεν μνημονεύονται τα νησιά του κεντρικοῦ Αἰγαίου, τα παράλια της δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας με τα μεγάλα παράκτια νησιά τους Σάμο, Χίο και Λέσβο, καθὼς και ἡ Μεγαρίδα και μεγάλο μέρος της θεσσαλικῆς πεδιάδας¹⁴.

*Τριλογία των Περσῶν*¹⁵ - *Συμμαχία της Δήλου*

Ὅταν, μετὰ την εμφάνιση του φάσματος του Δαρείου, ὁ χορὸς (852-907) ἐπαινεῖ τα κατορθώματά του, κάνει ιδιαίτερη μνεῖα στον πόρον της Ἑλλης, την Προποντίδα και το *Στρυμόνιον πέλαγος* (867-879), και ἀναφέρει τα νησιά Λέσβο, Σάμο, Χίο, Πάρο, Νάξο, Μύκονο, Τήνο, Ἄνδρο, Λήμνο, Ἰκαρία, Ρόδο, και τις πόλεις της Κύπρου Πάφο και Σαλαμίνα, ἡ μητρόπολη της ὁποίας ἦταν αἰτία των στεναγμῶν (880-895). Το ἀκροατήριο ἀσφαλῶς θα ἀναγνώριζε ἕναν κατάλογο των μελῶν της συμμαχίας της Δήλου, και μάλιστα τα νησιά που εἶχαν την πρωτοβουλία, στο ὁποῖο ἔτσι θα υπενθυμίζετο ἡ θέση των νησιῶν αὐτῶν ὡς συμμάχων των Ἀθηναίων. Ἦταν μία εἰρωνική ἀντιστροφή της πολιτικῆς θέσης τους. Οι ἀναφορὲς στους Ἴωνες (563, 950-951, 1011, 1025) θα υπενθύμιζαν ἐπίσης στους Ἀθηναίους τὴ σύμπτωση των ἀθηναϊκῶν και ἰωνικῶν συμφερόντων, και θα ἐνίσχυαν τους δεσμούς της συμμαχίας της Δήλου¹⁶. Ἡ ἐμφαντικὴ ἀναφορά στην Προποντίδα και τον Ἐλλήσποντο (876-878), παραπέμπει στην ἀπελευθέρωση των στενῶν, ἀλλὰ μας ἐπιτρέπει ἐπίσης να υποθέσουμε ὅτι ὁ ποιητὴς καταβάλλει κάθε προσπάθεια να υπογραμμίσει τὴ σημασία του Ἐλλησπόντου, ἀλλὰ και του Αἰγαίου γενικότερα. Ὁ Gow μένει ἐκπληκτος, σε μία περιοχὴ με ἰσχνὲς μαρτυρίες, πὼς οἱ ἱστορικοὶ δεν ἔχουν χρησιμοποιήσει το χορικό αὐτό ὡς μαρτυρία για την πρώιμη ἱστορία της συμμαχίας της Δήλου¹⁷.

Ἀλλὰ μάλλον μπορούμε να προχωρήσουμε πιο πέρα σχετικά με τον κατάλογο αὐτὸν των νησιῶν και των ἐλληνικῶν πόλεων των παραλίων της Μ.

¹³ Πβ. Woodhead 1970, 12-13· Kallet-Marx 1993, 28.

¹⁴ Kirk 2003, 299, 300.

¹⁵ Ἐχῶ υποστηρίξει ἄλλοῦ ὅτι το τρίτο ἔργο της τριλογίας των *Περσῶν* μπορεί να ἦταν ὁ *Γλαῦκος πόντιος*. Βλ. Περυσινάκης 1994.

¹⁶ Πβ. Gagarin 1976, 35-36.

¹⁷ Gow 1928, 154-155.

Ασίας¹⁸. Ο *Νεῶν Κατάλογος* ολοκληρώνεται, πριν από τα μικρασιατικά παράλια, στα νησιά Σύμη και Κως και δεν συμπεριλαμβάνει κανένα τόπο της μικρασιατικής ηπείρου και κανένα από τα Δωδεκάνησα βόρεια από την Κω. Οι Έλληνες των παραλίων της Μ. Ασίας, οι οποίοι από το 1050 περίπου π.Χ. ζούσαν στη Μ. Ασία, δεν εμφανίζονται στον Κατάλογο αυτό, γιατί την εποχή της δημιουργίας του πρωτότυπου Καταλόγου, δηλαδή τη Μυκηναϊκή, δεν υπήρχαν Έλληνες στη Μ. Ασία. Η Ελλάδα την εποχή εκείνη δεν συμπεριελάμβανε ακόμη την περιοχή των δυτικών ακτών της Μ. Ασίας. Σύμφωνα με την αλληλογραφία των Χεττιτών, σημείο επαφής ανάμεσα στους Χεττίτες και τους Αχαιούς (*Ahhijava*) είναι η περιοχή της Μίλντου (*Millawanda*) και των νότιων Δωδεκανήσων. Έτσι, ο κατάλογος των νησιών και των παραλίων στους *Πέρσες* του Αισχύλου λειτουργεί συμπληρωματικά προς τον *Νεῶν Κατάλογο* της *Ιλιάδας*, σε μία νέα επίθεση της Ελλάδας εναντίον της Ασίας.

Όταν η ευχάριστη είδηση της μάχης των Πλαταιών πέταξε μέχρι τους Έλληνες που είχαν παραταχθεί στη Μυκάλη, άρχισαν την επίθεση με περισσότερη πεποίθηση και περισσότερη ορμή. Έτσι, οι Έλληνες και οι Πέρσες, έσπευδαν στη μάχη με την ιδέα ότι οι νήσοι και ο Ελλήσποντος ήταν το έπαθλο για τον νικητή (Ηρόδοτ. ΙΧ 101, 3: *ὡς σφι καὶ αἱ νῆσοι καὶ ὁ Ἑλλήσποντος ἄεθλα προέκειτο*). Αυτή είναι η πρώτη μεταφορική χρήση της λέξης *ἄεθλον*. Η φράση αυτή στο τέλος της *Ιστορίας* μπορεί να πει κανείς ότι φαίνεται προφητική (εκ των υστέρων) και είναι προγραμματική για την Ξυγγραφή του Θουκυδίδη.

5. Συστατικά της ιδέας «μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος»: εμπορία και χρήματα

Η φράση «αρχαιολογία της ιδέας» από τον τίτλο της ανακοίνωσης περιλαμβάνει επίσης και τα συστατικά της δύναμης της θάλασσας: τον πλούτο από το εμπόριο.

Ανάμεσα στα χαρακτηριστικά της δίκαιης και ευημερούσας πόλης που περιγράφει ο Ησίοδος οι άνθρωποι δεν είναι υποχρεωμένοι να ταξιδεύουν στη θάλασσα (*Έργα* 236-237). Το εμπόριο και ο πλούτος από το εμπόριο είναι μία πραγματικότητα του σιδηρού γένους. Μετά τη γέννησή του ο Πλούτος περιέρχεται γη και θάλασσα και κάνει πλούσιο όποιον αγγίξει, το οποίο προφανώς πρέπει να μας υποβάλει τη σκέψη ότι πλούτο μπορεί να φέρει και η θάλασσα (*Θεογ.* 969-974). Και ο πλούτος αυτός σχετίζεται με την Κρήτη και το εμπόριο, προφανώς ως ανάμνηση του μινωικού πολιτισμού. Άλλωστε, η ίδια η λέξη πλούτος ετυμολογείται από τη ρίζα του *πλέω* με την πρώιμη έννοια «πλημμυρίζω» και συγγενεύει με το επίθετο «πολύς». Έπειτα, κατά τον Ομηρικό ύμνο στον Απόλλωνα, Κρήτες ίδρυσαν το μαντείο των Δελφών, τους οποίους ο

¹⁸ Για τα ομηρικά αυτά δεδομένα των δύο επόμενων παραγράφων βασιζόμαστε στο πρόσφατο βιβλίο του Latacz 2005, 336, 337, 385 και *passim*.

θεὸς ἐπέλεξε ὅταν εἶδε τὸ πλοῖο τους (*πολλέες τε καὶ ἐσθλοί*, 392) που ἐπλεον *κατὰ πρῆξιν* και εἶχαν *πολλὰ χρήματα νηϊ μελαίνῃ* (397). Ο πλούτος των Κρητῶν ἔχει τὴν ‘ἐγκριση’ του Απόλλωνα.

Τὴν ἴδια ἀντίληψη υποβάλλει και Ὁμηρος. Απευθυνόμενος στον Οδυσσεῖα ἕνας ἀπὸ τους *ἀρίστους* στην αὐλή των Φαιάκων του λέγει υποτιμητικά ὅτι μοιάζει με κάποιον που τριγυρίζει τα πέλαγα με ναύτες και ενδιαφέρεται μόνο για τὸ φορτίο του και τα *ἀρπαλέα κέρδη* (Ὀδ. VIII 161-164). Εἶναι ὅμως τυχαῖο ὅτι αὐτὰ τα λέγει ἕνας με τὸ ὄνομα *Εὐρύ-αλος*; Η υπαινικτική σημαντική του Ομήρου βρίσκεται ἐδῶ σε μια ἰδιαίτερα εὐτυχημένη στιγμή. Η *Ὀδύσσεια* γενικά φαίνεται να ἀπεικονίζει μία ἐποχή που οἱ Ἕλληνες ἀρχίζουν να ἀναλαμβάνουν σιγά-σιγά τὸ ἐμπόριο στα χέρια τους¹⁹. Τὸ θέμα βέβαια ἀπὸ τὴ δική μας οπτική εἶναι: «με ποια ‘κεφάλαια’ θα μπορούσε κανεὶς να κάνει ἐμπόριο;»²⁰. Η περίπτωση ὅμως του Νοήμονα στην *Ὀδύσσεια* εἶναι διδακτική. Ὁ Τηλέμαχος ζήτησε ἀπο τὸ Νοήμονα τὸ πλοῖο του να πλεύσει ἀπέναντι στην Πύλο για να ρωτήσει για τὴν τύχη του πατέρα του. Ὁ Νοήμονας εἶναι μνηστήρας, δηλαδή ευγενής, *ἀγαθός*, και χρησιμοποιεῖ τὸ πλοῖο του να πηγαίνει στην Ἡλιδα να ἐπιβλέπει τις ἐκεῖ κτηνοτροφικές του δραστηριότητες (Ὀδ. II 386-387, IV 632-637). Εἶναι λογικό, ἐπομένως, να υποθέσουμε ὅτι οἱ *ἀγαθοί* θα μπορούσε να διαθέτουν τα ἀναγκαῖα πρῶτα «κεφάλαια» για τὴ διεξαγωγή του ἐμπορίου.

Η ἴδια ἡ εἰκόνα τῆς ἀπεικόνισης τῆς πόλης με σκάφος (πριν ἀπὸ τὸ 600 π.Χ.) κατάγεται ἀπὸ τὸ ἐμπόριο²¹.

6. *Επιβίωση τῆς ιδέας: Ξενοφώντας Ἑλληνικά, Ἰσοκράτης*

Ὁ Ιάσων στη συνομιλία του με τὸν Πολυδάμαντα, τὸν ἀρχοντα τῆς Φαρσάλου, υποστήριξε ὅτι δεν θα δεχόταν τὴ συμμαχία των Αθηναίων, γιατί θα ἦταν εὐκολότερο γι’ αὐτὸν να ἀποκτήσει τὴν κατὰ θάλασσα παρά τὴν κατὰ γῆν ἐξουσία, καθώς θα ἦταν σε θέση να κατασκευάσει πλοῖα ἀπὸ τα ξύλα τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τὴν ὁποία προμηθεύονται τὴν ξυλεία οἱ Αθηναῖοι για τα δικά τους πλοῖα. Και τα χρήματα που θα ἀποκτούσε θα ἦταν ἀφθονότερα, ἀφοῦ θα καρπωνόταν τους φόρους ὄχι ἀπὸ μικρά νησιά, ὅπως οἱ Αθηναῖοι, ἀλλὰ ἀπὸ ἠπειρωτικά ἔθνη ὀλόγυρα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία: και ὁ βασιλεὺς των Περσῶν *οὐ νήσους ἀλλ’ ἤπειρον καρπούμενος πλουσιώτατος ἀνθρώπων ἐστίν* (VI 1, 12)²².

¹⁹ Πβ. Starr 1989, 20.

²⁰ Πβ. Hasebroek 1933, 20 κ.ε.: Gomme 1937, 42-66· Starr 1977, 46-54, 92-95. Πβ. Finley 1979 (= 1965).

²¹ Βλ. Αρχῦ. ἀπ. 105-106W (= 56D, 91-92T), Αλκ. ἀπ. 326, 6.1-16, 73 (208a, 6, 73, 249, 302c, 3061 col. II (Voigt), [Θέογν.] 667-682, κ.ά.). Πβ. Gentili 1991, 225-237· Περυσινάκης 2012, 461-467.

²² Οἱ Λακεδαιμόνιοι δεν «ασχολοῦνται με τὴ φορολογία των νησιωτῶν, τους ὁποίους ἀξίζει

Η ανάλυση που κάνει ο Ιάσων για τον πλούτο και τη δύναμη των Αθηναίων με βάση τον στόλο τους ανακαλούν τις σκέψεις του Γερο-Ολιγαρχικού για τον πλούτο που έχουν στη διάθεσή τους οι Αθηναίοι: «Αν μία πολιτεία είναι πλούσια σε ξυλεία κατάλληλη για ναυπηγεία, πού θα την διαθέσει αν δεν είναι σύμφωνος ο κυρίαρχος της θάλασσας;» (2, 11-12). «Δεν υπάρχει καμία πολιτεία που δεν έχει ανάγκη να εισάγει ή να εξάγει κάτι, και αυτό δεν της είναι δυνατόν, αν δεν είναι υπήκοος εκείνων που κυριαρχούν στη θάλασσα» (2, 3).

Στη δεύτερη ομιλία του στην Εκκλησία στην Αθήνα (369 π.Χ.) με θέμα την αρχηγία του συμμαχικού στρατεύματος στην αρχή του εβδομού βιβλίου (VII 1, 2-11), ο Προκλής ο Φλειάσιος φαίνεται να αποτυπώνει αυτό που ήταν τυποποιημένη πολιτική πραγματικότητα από την εμπειρία του προηγούμενου αιώνα (VII 2-9): Η ηγεμονία κατά θάλασσα θα είναι των Αθηναίων και κατά γην των Λακεδαιμονίων και αυτό έχει καθορισθεί όχι μόνο από τη φύση των ανθρωπίνων πραγμάτων αλλά και από τη θεία φύση και την τύχη. Για την κατά θάλασσα ηγεμονία των Αθηναίων συνηγορεί: ο τόπος που είναι εκ φύσεως κατάλληλος, διότι υπάρχουν πολλές πόλεις γύρω από την Αθήνα που χρειάζονται τη θάλασσα, ότι έχουν λιμάνια και πολλές τρήρεις, διότι *πάτριον ὑμῖν ἐστι ναυτικὸν ἐπικτᾶσθαι*, γνωρίζουν τις ναυτικές τέχνες καλά, και έχουν εμπειρία περισσότερη από τους άλλους. Επίσης, οι περισσότεροι Αθηναίοι ζουν από τη θάλασσα, πράγμα που τους δίδει την κατά θάλασσα πολεμική εμπειρία, και τέλος από κανένα μέρος δεν μπορούν να αποπλεύσουν περισσότερες τρήρεις παρά όσες εκπλέουν από την Αθήνα. Είναι φανερό από αυτά ότι *ἐκ θαλάσσης ἅπανα ὑμῖν ἤρτηται σοτηρία*. Ο Προκλής μίλησε με βάση το συμφέρον όλων των Ελλήνων πάνω σε ευρύτερη βάση συνεργατικών αξιών. Φαίνεται πως ο Ξενοφώντας ενδιαφέρεται για τα ηθικά επιτεύγματα πολιτικών ανδρών από μικρές πόλεις παρά τα ιστορικά γεγονότα καθεαυτά. Στην πολιτική του Προκλή φαίνεται πως λανθάνουν ιδέες του *Πανηγυρικοῦ* του Ισοκράτη²³.

Στον *Αρεοπαγικὸν* (357 π.Χ.) γράφοντας εναντίον της ηγεμονίας, ο Ισοκράτης εξηγεί στο ακροατήριό του ότι ομιλεί για τη δημόσια ασφάλεια, μολονότι η Αθήνα διέθετε εκείνη τη στιγμή περισσότερες από 200 τρήρεις και τον έλεγχο της θάλασσας. Στην αρχή του λόγου, σε ένα είδος αρχαιολογίας της αύξησης και της πτώσης της δύναμης της Αθήνας και της Σπάρτης, ο Ισοκράτης αναφέρει για τους Λακεδαιμονίους ότι αφού *κατέσχον Πελοπόννησον, μετὰ δὲ ταῦτα μείζον φρονήσαντες τοῦ δέοντος καὶ λαβόντες καὶ τὴν κατὰ γῆν καὶ τὴν κατὰ θάλατταν ἀρχήν, εἰς τοὺς αὐτοὺς κινδύνους κατέστησαν* (7). Η κατά θάλασσα αρχή λειτουργεί ως η ὕβρις στο σχήμα της *αὔξησης* και της πτώσης των ηγεμονιών που καταλήγει στην καταστροφή. Η φράση *μείζον φρονήσαντες τοῦ δέοντος* αποτελεί

περισσότερο να συμπονούμε, αφού ξέρουμε ότι από ανεπάρκεια καλλιεργήσιμης γης αναγκάζονται να καλλιεργούν τα βουνά, ενώ αντίθετως οι κάτοικοι της Ασίας έχουν τόση αφθονία καλλιεργήσιμης χώρας και όμως και από την ολίγη που καλλιεργούν αποκομίζουν άφθονο πλούτο» (Ισοκρ. *Πανηγ.* [IV] 132).

²³ Gray 1989, 115, 119.

Μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος

μέρος της διαλεκτικής στο πεδίο του κόρου και της ὕβρεως. Ομοίως, στον *Περὶ εἰρήνης* (357 ἢ 355 π.Χ.) συμβουλεύει τους Αθηναίους ὄχι μόνο να αφήσουν τους ἄλλους συμμάχους αυτόνομους, ἀλλὰ και ὅτι θα κατοικήσουν ἀσφαλέστερα την πόλη τους αν παύσουν να επιθυμούν την ηγεμονία της θάλασσας (64). Και για τους Σπαρτιάτες υποστηρίζει ὅτι η ἀρχὴ των συμφορῶν δεν εἶναι ἡ ἴττα στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) - αὐτὴ εἶναι ἀποτέλεσμα - ἀλλὰ ξεκινά ἀπὸ τότε που πήραν την ηγεμονία της θάλασσας, γιατί ἀπέκτησαν δύναμη που δεν ἔμοιαζε καθόλου με την ευταξία και την καρτερία που εἶχαν προηγουμένως. Ἀπὸ την ἀκολασία που τους ἴλθε ἐξαιτίας της δυνάμεις της θάλασσας ἔχασαν και την πρώτη τους ηγεμονία. Ἐπειδὴ νόμισαν ὅτι μπορούσαν να κάνουν ὅ,τι θελήσουν, περιέπεσαν σε μεγάλη ταραχὴ (101-102). Η ηγεμονία της θάλασσας θεωρεῖται το μεγαλύτερο ἀγαθὸ, ἀλλὰ δε διαφέρει καθόλου μῆτε στα παθήματα μῆτε στις ἐνέργειες της τυραννίας (104).

7. Φιλοσοφικὴ θεμελίωση.

(i) Ἀγαθὸς, αὐτάρκης, αὐτάρκεια

Ἡ ἰδέα «μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος» και τα συστατικά της εἶναι ομολογη με το σύστημα ἀξιών για τὸ άτομο, τὴ χώρα και τὴν πόλη στην ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη. Ὁ ἀγαθὸς ἀποτελεῖ τον πιο θαυμαστό τύπο ἀνθρώπου: ἀγαθὸς σημαίνει να εἶναι κανεὶς γενναῖος, ικανὸς να προστατεύσει τον εαυτό του και τον οἶκο του, νικητὴς στον πόλεμο και στην εἰρήνη, να ἔχει πλούτο και σε καιρὸ εἰρήνης τὴν ἀνεση που ἀποτελεῖ ἀναγκαῖα προϋπόθεση για τὴν ἀνάπτυξη αὐτῶν των ικανοτήτων. Ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἐννοία των ιδιοτήτων αὐτῶν, εἶναι ἡ ικανότητα, ἡ ἀποτελεσματικότητα, ἡ ὑπεροχὴ²⁴.

αὐτάρκης

Ἡ εὐδαιμονία εἶναι τελικὸ ἀγαθὸ, γιατί τὴν ἐπιλέγουμε πάντοτε γι' αὐτὸ που εἶναι ἡ ἴδια και ποτέ για χάρη κάποιου ἄλλου ἀγαθοῦ... Τὸ ἴδιο ἰσχύει και με τὴν αὐτάρκεια, γιατί κατὰ τὴν κοινὴ ἀντίληψη τὸ τελικὸ ἀγαθὸ εἶναι αὐτάρκες, ὄχι μόνο για τὸ ἴδιο τὸ άτομο, ἀλλὰ και τὸ οἰκογενειακὸ και κοινωνικὸ του περιβάλλον, δεδομένου ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι πλασμένος ἀπὸ τὴ φύση να ζεῖ σε πόλη (Ἀριστοτ. *Ἠθ. Νικ.* 1097a 5-11). Πβ. *Ρητ.* 1360b 10: *εὐδαιμονία εὐπραξία μετ' ἀρετῆς, ἢ αὐτάρκεια ζωῆς.*

Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὸ μάθημα του ἠροδότειου Σόλωνα εἶναι ὅτι εἶναι ἀδύνατο για τὸν ἀνθρώπο να ἔχει ὅλα ὅσα συνιστοῦν τον ὄλβο, ὅπως συμβαίνει και με τὴς χώρες: καμία χώρα δεν ἐπαρκεῖ να παράγει ὅλα τα ἀγαθὰ για τους κατοίκους της, ἀλλὰ παράγει, ἀλλὰ ἔχει ἀνάγκη: αὐτὴ που ἔχει τα περισσότερα

²⁴ Adkins 1975, 32-33 (= 1960). Πβ. Περυσινάκης 2012, 27-31.

αυτή είναι *ἀρίστη* (Ηρόδοτ. Ι 32, 8)²⁵. Την *αὐτάρκεια* (ανεξαρτησία) της Αθήνας τονίζει ο Περικλής, διότι η πόλη δεν εξαρτάται από τα προϊόντα της γης της, είναι σε θέση να επιβιώσει από τους φόρους υποτελείας και τις εισαγωγές που έρχονται στον Πειραιά (ΙΙ 13, 2-6).

«Η πολιτεία μου φαίνεται πως γεννήθηκε επειδή καθένας από μας δεν είναι σε θέση να εξοικονομεί μόνος του όλες του τις ανάγκες, αλλά του λείπουν πολλά»: Πλάτ. *Πολ.* Β 369 b. Και η πόλη έχει τα χαρακτηριστικά της ψυχής.

(ii) *Ίδρυση νέας πόλης: εμπόριο - χρήματα, πλούτος όχι αρετή.*

Στους *Νόμους* (Δ 704a-707d) αποφασίζεται ότι η νέα πόλη θα απέχει ογδόντα στάδια από τη θάλασσα (=16 χιλιόμετρα), θα έχει καλό λιμάνι, έδαφος τραχύ, που παράγει όλα τα είδη των προϊόντων, όχι όμως σε μεγάλη αφθονία. Αποφεύγεται η γειτνίαση με τη θάλασσα, για να μην αναπτυχθεί το χρηματιστικό εμπόριο, που συνήθως διαφθείρει τα ήθη των πολιτών. Πλησίον της δε θα υπάρχει ναυπηγήσιμος ξυλεία, διότι δεν επιδοκιμάζεται η επίδοση των πολιτών στις ναυτικές ασχολίες. Ο Αθηναίος επικαλείται στίχους από την *Ιλιάδα* XIV (96-102), όπου ο Οδυσσεύς επικρίνει τον Αγαμέμνονα, γιατί έδινε εντολή στους Αχαιούς να σύρουν τα πλοία στη θάλασσα και να αναχωρήσουν, για να δείξει ότι η τακτική της διεξαγωγής του ναυτικού πολέμου δεν ευνοεί την εκ μέρους των μαχομένων πρόσκτηση της αρετής της ανδρείας, και ότι ο Όμηρος γνώριζε ότι είναι κακό για τους οπλίτες που μάχονται να έχουν μπροστά τους, κοντά στη θάλασσα, πλοία. Και υποστηρίζει ότι μεγαλύτερη σπουδαιότητα για την έκβαση των περσικών πολέμων είχαν οι πεζομαχίες του Μαραθώνα και των Πλαταιών από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Πβ. *Ήθ. Νικ.* 1115a 28-29.

Η γειτνίαση της πόλης με τη θάλασσα την παραγεμίζει με εμπόρους και κερδοσκόπους που θέλουν να αποκτήσουν χρήματα και γεννά μέσα στις ψυχές των ανθρώπων συνήθειες ευμετάβολες και αναξιώπιστες. Αποτελεί παρηγοριά το ότι παράγει όλα τα προϊόντα, αλλά όχι σε μεγάλη ποσότητα. Γιατί αν είχε το τελευταίο πλεονέκτημα, με το να κάνει άφθονες εξαγωγές, θα γέμιζε χάρη σε αυτές με αργυρά και χρυσά νομίσματα μεγαλύτερο κακό από τα οποία, όπως ξέρουμε, είναι απολύτως αδύνατο να υπάρξει, αν θα ήθελε να αποκτήσει ευγενικά και δίκαια ήθη. Οι νόμοι είναι καλοί αν αποβλέπουν σε ολόκληρη την αρετή²⁶.

²⁵ Πβ. Θουκ. Ι 2, 3 *τῆς γῆς ἡ ἀρίστη* και Ι 2, 4 *διὰ γὰρ ἀρετὴν γῆς* [Ξεν.] *Ἀθ. Πολ.* ΙΙ 3: δεν υπάρχει καμιά πολιτεία που δεν έχει ανάγκη να εισάγει ή να εξαγάγει κάτι, και αυτό δεν της είναι δυνατόν αν δεν είναι υπήκοος εκείνων που κυριαρχούν. Είναι έκφανση του θέματος του επιμερισμού της *ἀρετῆς*.

²⁶ Πβ. Πλάτ. *Γοργ.* 519a: οι πολίτες δεν αισθάνονται ότι η πόλη είναι εξογκωμένη, ότι έχει υποβόσκουσα αφανή νόσο εξαιτίας εκείνων των παλαιών πολιτικών. Διότι χωρίς σωφροσύνη και δικαιοσύνη γέμισαν το κράτος λιμάνια, ναυστάθμους, φρούρια, φόρους και τέτοια μωρολογήματα: *Ισοκρ. Παν.* [ΧΙΙ] 115-116: Η μεν κατά ξηρά ηγεμονία διατηρείται με την άσκηση της ευταξίας, της εγκρατείας, της πειθαρχίας και των παρόμοιων αρετών, ενώ η κατά θάλασσα ισχύς δεν ενισχύεται

(iii) *Αριστοτέλης, Πολιτικά:*

Στο ἔβδομο βιβλίο των *Πολιτικῶν* ο Αριστοτέλης εξετάζει τον *αἰρετώτατον βίον* και τους ὅρους του (1323a 14-19). Στο κεφάλαιο 4 καθορίζει ποιες εἶναι οι αναγκαῖες προϋποθέσεις της μέλλουσας να συσταθεῖ ευκταίας πόλεως (1325b 35-8). Δεν εἶναι δυνατό να υπάρξει τὸ ἄριστο πολίτευμα χωρίς την ὑπαρξη συμμέτρων προς τις ἀνάγκες του μέσων (πβ. 1288b 39-40).

Ανάμεσα στους ὅρους ευκταίας πόλεως εἶναι ἡ αὐτάρκεια. Ἡ αὐτάρκεια αποτελεί τὴ βάση της πόλης (*Πολ.* 1326b 2-5) και πρέπει να ὑπάρχει τόσος πληθυσμὸς ὅσος εἶναι ἀπαραίτητος να ζει με αὐτάρκεια ὡς πολιτικὴ κοινότητα (*Πολ.* 1326b 6-9)²⁷.

Βιβλίο 7, κεφάλαια 5 και 6: Αὐτάρκεια και ασφάλεια.

Ὁμοίως ὡς προς τὸ μέγεθος μιας χώρας καθένας θα ἐπαινοῦσε τὴν περισσότερο αὐτάρκη. Και τέτοια εἶναι ἐκείνη που παράγει τὰ πάντα, ἀφοῦ αὐτάρκεια σημαίνει τὸ να ὑπάρχουν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα για τὴ ζωὴ και να μὴ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τίποτε (*Πολ.* 1326b 26-30).

«Πολλές συζητήσεις ἔχουν γίνεῖ σχετικά με τὴν ἐπικοινωνία με τὴ θάλασσα, ἀν εἶναι ὠφέλιμη ἢ βλαβερὴ δηλαδή για τις πόλεις που κυβερνιοῦνται καλά... Συμβαίνει, ὁμολογουμένως, με τὴν χρησιμοποίηση της θάλασσας να μαζεύονται πολλοὶ ἔμποροι που πάνε κι ἐρχονται κι αὐτὸ εἶναι ἀντίθετο με τὴν καλὴ ἐφαρμογὴ των νόμων. Εἶναι ὁμως φανερό ὅτι, ἀν τὰ παραπάνω δε συμβαίνουν, εἶναι προτιμότερο και για τὴν ἀσφάλειά της και για τὴν εὐκόλη προμήθεια των ἀναγκαίων ἀγαθῶν να ἐπικοινωνεῖ και ἡ πόλη και ἡ χώρα με τὴ θάλασσα... Ἡ θαλασσινὴ ἐπικοινωνία κάνει πιο εὐκόλη τὴν προμήθεια των ἀναγκαίων εἰδῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἔλλειψη, και τὴν ἐξαγωγή των προϊόντων που πλεονάζουν. Γιατὶ ἡ πόλη πρέπει να εἶναι ἐμπορικὴ προς ὄφελος δικῆς της κι ὄχι προς ὄφελος των ἄλλων. Αὐτοὶ που διαθέτουν τὴν πόλη τους σαν ἀγορὰ για ὄλο τον κόσμον τὸ κάνουν για να αὐξήσουν τις προσόδους της. Ὅμως δεν εἶναι σωστὸ ἡ πόλη να ἔχει τόση πλεονεξία, οὔτε να ἀποκτήσει τέτοιο εἶδος ἐμπορίου»²⁸ (*Πολ.* 1327a 11-31).

με αὐτὴ, παρά με ναυτικὴ τέχνη και ἐκείνων που μποροῦν να κινήσουν τὰ πλοῖα και αὐτὸν που ἔχασαν μὲν με τὴ δικὴ τους περιουσία και συνηθίζουν να πορίζονται τὰ προς τὸ ζην ἀπὸ ξένες χώρες. Πβ. ἀνωτ. *Περὶ Εἰρ.* [VIII] 179ε-180b και *Ἀρεοπ.* [VII] 7, και ὅσα λέει ὁ Αριστοτέλης *Πολ.* 1327a 11-31 (παρακάτω).

²⁷ Πβ. *Πολ.* 1326b 22-25: «Γίνεται λοιπὸν φανερό ὅτι τὸ μεγαλύτερο δυνατό ὄριο του πληθυσμοῦ μιας πόλης εἶναι να ἀνταποκρίνεται στις ἀνάγκες της αὐτάρκειας και του ἀπαραίτητου ἐλέγχου».

²⁸ Μοσκόβης 1989.

8. Πλάτων: Τίμαιος (24e-25d) - Κριτίας, Ατλαντίς

Ο Τίμαιος είναι μυθοποίηση της ιστορίας, όπως οι Πέρσαι του Αισχύλου (μη πλασθέντα μῦθον ἀλλ' ἀληθινὸν λόγον, 26ε).

Η θεωρητική συζήτηση για την ἀρίστη πολιτεία (αὐτάρκεια, ἀσφάλεια) φαίνεται προβολή της ιστορικής Αθήνας στον μύθο και την έρευνα (Ατλαντίς, Αρχαιολογία - Πολιτικά).

Η Ατλαντίδα στον Τίμαιο και στον Κριτία αποτελεί προβολή της ιστορικής Αθήνας: Η σύγκρουση αρχαίας Αθήνας και Ατλαντίδας είναι ρήξη της παλαιότερης στεριανής και συνεκτικής Αθήνας του Μαραθώνα με τη μεταγενέστερη θαλασσινή ασταθή Αθήνα: της κλειστής Αθήνας των σταθερών θεσμών που θεμελιώνονται στην κατοχή της γης με την ανοικτή Αθήνα του εμπορίου και της δημοκρατίας που βασίζεται στη συνεχή θαλάσσια επέκτασή²⁹.

Έτσι ολοκληρώνεται ο μύθος του ανταγωνισμού μεταξύ Αθηνάς και Ποσειδώνα για τον ρόλο της κυρίαρχης θεότητας στην πόλη. Η τριάνα του Ποσειδώνα κτύπησε τον γυμνό βράχο της ακρόπολης και αμέσως αναπήδησε μία πηγή θαλασσινού νερού: το δώρο της Αθηνάς, πιο θρεπτικό και πιο αποδοτικό από οικονομική άποψη, ήταν η ελιά και η καλλιέργειά της. Έτσι ολοκληρώνεται ο παράδοξος μύθος που θέλει τη θάλασσα πάνω στην ακρόπολη αλλά και την ελιά πάνω στην πέτρα της ακρόπολης. Είναι ο ναός του Ερεχθέως μέσα στον οποίο υπάρχει η ελιά και η θάλασσα, ένα πηγάδι, σύμφωνα με τον Πausανία, όπου είναι αξιοσημείωτος ένας ήχος των κυμάτων όταν φυσήξει νότιος άνεμος (μαρτύρια της διένεξης Αθηνάς και Ποσειδώνα). Κριτές ήταν οι δώδεκα θεοί και, σύμφωνα με την ετυμολογία τους, η χώρα εκρίθη της Αθηνάς, ύστερα από τη μαρτυρία του Κέκροπα ότι η Αθηνά πρώτη την έλαιαν εφύτευσε (Ηρόδοτ. VII 55, Πaus. 1.26.5, Απολλοδ. Βιβλ. 3.14.1). Η ιστορία απεικονίζεται ωςάν σε τηλεσκοπικό μέσα στον μύθο, η ιστορία όταν βιωθεί γίνεται μύθος: ο μύθος συνοψίζει την ιστορία³⁰.

Για να καταλάβουμε τι είναι η Ατλαντίδα θα ήταν καλό να επενεξετάσουμε πρώτα τη μοίρα των Αθηνών. Η πρωτόγονη πόλη έχασε αυτό που της εξασφάλιζε τη διάρκεια: η γη μας έγινε ο βράχος: «αποχωρισμένη εντελώς από την υπόλοιπη ήπειρο, προεκτείνεται σήμερα μέσα στη θάλασσα σε μία αιχμή» (Κριτ. 111a)³¹. Η Αθήνα έτσι έχει καταδικαστεί στη θαλασσινή ζωή και σε ό,τι αυτή φέρνει: τις πολιτικές αλλαγές, το εμπόριο, τον ιμπεριαλισμό³².

Η ιστορία της Ατλαντίδας στον Τίμαιο και τον Κριτία του Πλάτωνα

²⁹ Βλ. Vidal-Naquet 1983, 366-367.

³⁰ Περυσινάκης 1998², 110-111 (= 1987).

³¹ Η Αττική/Αθήνα «παρόλο που δεν περιβάλλεται από θάλασσα από παντού, εντούτοις σαν είναι νησί με όλους τους ανέμους εισάγει αυτά που χρειάζεται και εξάγει αυτά που θέλει, γιατί βρίσκεται ανάμεσα σε δύο θάλασσες. Και δια ξηράς πολλά δέχεται με το εμπόριο, γιατί είναι ξηρά» (Ξεν. Πόρ. 7).

³² Βλ. Vidal-Naquet 1983, 371-372.

Μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος

συνδυάζει εύστοχα τις δύο όψεις της ιδέας του νησιού στη σχέση τους με την απεικόνιση της αθηναϊκής ηγεμονίας: η Ατλαντίς γίνεται το νησί της ηγεμονίας, με τις επιθετικές τάσεις, ενώ διατηρεί επίσης ισχυρά ουτοπικά χαρακτηριστικά. Η Ατλαντίδα είναι με άλλα λόγια το 'νησί Αθήνα' του 5ου αιώνα. Από το άλλο μέρος, η ιδέα το 'νησί Αττική' στον *Κριτία* και στους *Πόρους* (του Ξενοφώντα) δείχνει ότι η ιδέα του νησιού χρησιμοποιήθηκε μία ακόμη φορά ως μεταφορά για την ασφάλεια, μολονότι αυτή τη φορά εφαρμόστηκε περισσότερο σε όλη την περιοχή της Αττικής παρά στο αθηναϊκό άστυ και στον Πειραιά³³.

Λοιπόν, «Τις ιδέες μου όλες ενησιώτισα»³⁴.

inpery@gmail.com

Βιβλιογραφία

- Adkins 1963: A.W.H. Adkins, 'Friendship' and 'Self-Sufficiency' in *Homer and Aristotle*, «CQ» 13, 30-45.
- Adkins 1975: A.W.H. Adkins, *Merit and Responsibility. A Study in Greek Values*, Chicago (= *Merit and Responsibility. A Study in Greek Values*, Oxford 1960).
- Allison 1989: J.W. Allison, *Power and Preparedness in Thucydides*, Baltimore-London.
- Bakker 2011: E.J. Bakker, *Συμβόλαιο και σχέδιο: Η γραφή του Θουκυδίδη*, in *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, επιμ. Α. Ρεγκάκος - Χρ. Τσαγγάλης, Θεσσαλονίκη, 111-132 (ελλην. μτφρ. και επιμ. Α. Ρεγκάκος - Χρ. Τσαγγάλης, *Brill's Companion to Thucydides*, Leiden 2006).
- Βλάχος 1980: Α. Βλάχος, *Ι Αριστοτέλης Αθηναίων Πολιτεία. ΙΙ Ο Γερο-Ολιγαρχικός, Πολίτευμα Αθηναίων*, Αθήνα.
- Γεωργοπαπαδάκος 1985: Α. Γεωργοπαπαδάκος, *Θουκυδίδη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη.
- Chrisostomides - Dendrinis - Harris 2004: J. Chrisostomides - Ch. Dendrinis - J. Harris (ed. by), *The Greek Islands and the Sea (Proceedings of the First International Colloquium held at the Hellenic Institute, Royal Holloway, University of London, 21-22 September 2001)*, Camberley.
- Constantakopoulou 2007: Chr. Constantakopoulou, *The Dance of the Islands. Insularity, Networks, the Athenian Empire, and the Aegean World*, Oxford.
- de Romilly 1988: J. de Romilly, *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Ε. Κακριδή, *Histoire et Raison chez Thucydide*, Paris 1967).

³³ Constantakopoulou 2007, 173, 175.

³⁴ Οδυσσέα Ελύτη, *Το Άξιον Εστί*, Αθήνα 1970⁶, 56.

- de Romilly 1994: J. de Romilly, *Η οικοδόμηση της αλήθειας στον Θουκυδίδη*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Στ. Βλοντάκη, *La Construction de la vérité chez Thucydide*, Paris 1990).
- de Romilly 2000: J. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Α. Στεφάνου, *Thucydide et l'impérialisme athénien : la pensée de l'historien et la genèse de l'oeuvre*, Paris 1947).
- de Souza 1998: Ph. de Souza, *Towards thalassocracy? Archaic Greek naval developments*, in *Archaic Greece. New Approaches and New Evidence*, ed. by N. Fisher - H. van Wees, London, 271-294.
- Edmunds 1975: L. Edmunds, *Chance and Intelligence in Thucydides*, Cambridge Mass.
- Finley 1979: M. Finley (ed. by), *Trade and Politics in the Ancient World (Second International Conference of Economic History, vol. 1, Aix-en-Provence 1962)*, New York (= *Trade and Politics in the Ancient World*, Paris 1965).
- Finley 1988²: J. Finley, *Θουκυδίδης*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Τ. Κουκουλιός, *Thucydides*, Cambridge Mass. 1942).
- Gagarin 1976: M. Gagarin, *Aeschylean Drama*, Berkeley.
- Gardiner 1969: T. Gardiner, *Terms for Thalassocracy in Thucydides*, «RhM» 112, 16-22.
- Gentili 1990: B. Gentili, *Poetry and Its Public in Ancient Greece from Homer to the Fifth Century*, Baltimore-London (αγγλ. μτφρ. A.Th. Cole, *Poesia e pubblico nella Grecia antica da Omero al V secolo*, Roma 1984).
- Gomme 1937: A.W. Gomme, *Essays in Greek History and Literature*, Oxford.
- Gomme 1971: A.W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides. Volume I. Book I*, Oxford (= *A Historical Commentary on Thucydides, vol. I, Book I*, Oxford 1945).
- Gow 1928: A.S.F. Gow, *Notes on the Persae of Aeschylus*, «JHS» 48, 133-158.
- Gray 1989: V. Gray, *Character of Xenophon's Hellenica*, London.
- Greenwood 2011: E. Greenwood, *Θουκυδίδης και η διαμόρφωση της ιστορίας*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Π. Χιωτέλλης, *Thucydides and the Shaping of History*, London 2006).
- Hasebroek 1933: J. Hasebroek, *Trade and Politics in Ancient Greece*, London (αγγλ. μτφρ. L.M. Fraser - D.C. MacGregor, *Staat und Handel im alten Griechenland*, Tübingen 1928).
- Hornblower 2003: S. Hornblower, *Θουκυδίδης*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Α. Μανιάτη, πρόλ. - επιμ. Α. Μαρκαντωνάτος, *Thucydides*, London 1987).
- Hornblower 2006: S. Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, τόμ. Α', βιβλία 1-3*, Θεσσαλονίκη (ελλην. μτφρ. Φ. Πετίκα, επιμ. Α. Ρεγκάκος, *A Commentary on Thucydides. Volume I. Books I-III*, Oxford 1991).
- Irwin 2007: E. Irwin, *The Politics of Precedence: First Historians on First Thalassocrats*, in *Debating the Athenian Cultural Revolution*, ed. by R. Osborne, Cambridge, 188-223.
- Kallet-Marx 1993: L. Kallet-Marx, *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24*, Berkeley-Los Angeles-Oxford.
- Kallet 2001: L. Kallet, *Money and the Corrosion of Power in Thucydides. The Sicilian Expedition and Its Aftermath*, Berkeley-Los Angeles-London.

- Kallet 2011: L. Kallet, *Το εργαστήριο της Ιστορίας του Θουκυδίδη και η εξωκειμενική χρησιμότητα*, in *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, επιμ. Α. Ρεγκάκος - Χρ. Τσαγγάλης, Θεσσαλονίκη, 343-378.
- Kirk 2003: D.S. Kirk, *Ομήρου Ιλιάδα. Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα, τ. Α', ραψωδίες Α-Δ*, Θεσσαλονίκη (ελλην. μτφρ. Ηλ. Τσιριγκάκης, επιμ. Δ. Ιακώβ - Α. Ρεγκάκος, *The Iliad: A Commentary, vol. 1: books 1-4*, Cambridge 1985).
- Λαμπρέλλης 2011: Δ. Λαμπρέλλης, *Η ανακλαστική διαλεκτική του λόγου και της βίας στον Θουκυδίδη*, Αθήνα.
- Latacz 2005: J. Latacz, *Η Τροία και ο Όμηρος*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Ι. Καραμέτση - Δ. Σκουρέλλος, επιμ. Α. Ρεγκάκος, *Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels*, München-Berlin 2001).
- Lesky 1947: A. Lesky, *Thalatta. Der Weg der Griechen zum Meer*, Wien.
- Momigliano 1944: A. Momigliano, *Sea-Power in Greek Thought*, «CR» 58, 1-7.
- Morrison 2011: J.V. Morrison, *Αλληλεπίδραση μεταξύ λόγων και αφήγησης στον Θουκυδίδη*, in *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, επιμ. Α. Ρεγκάκος - Χρ. Τσαγγάλης, Θεσσαλονίκη, 255-283.
- Μοσκόβης 1989: Β. Μοσκόβης, *Αριστοτέλους Πολιτικά (α-δ) (ε-η)*, Αθήνα.
- Myres 1906: J.L. Myres, *The List of Thalassocracies in Eusebius*, «JHS» 26, 86.
- Nicolai 2001: R. Nicolai, *Thucydides' Archaeology: Between Epic and Oral Traditions*, in *The Historian's Craft in the Age of Herodotus*, ed. by N. Luraghi, Oxford, 263-285.
- Ober 1978: J. Ober, *Views of Sea Power in the Fifth-Century Attic Orators*, «AncW» 1.3, 119-130.
- Ober 2011: J. Ober, *Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης*, in *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, 133-162.
- Περυσινάκης 1994: Ι.Ν. Περυσινάκης, *Η τριλογία τῶν Περσῶν*, in *Κτερίσματα: Φιλολογικά μελετήματα αφιερωμένα στον Ιωάννη Σ. Καμπίτση (1938-1990)*, επιμ. Γ.Μ. Σηφάκης, Ηράκλειο, 233-266.
- Περυσινάκης 1998²: Ι.Ν. Περυσινάκης, *Η ἔννοια τοῦ πλούτου σὴν Ἱστορίῃ τοῦ Ἡροδότου*, Ιωάννινα (= *Ἐννοια τοῦ πλούτου σὴν Ἱστορίῃ τοῦ Ἡροδότου*, Ιωάννινα 1987).
- Περυσινάκης 2012: Ι.Ν. Περυσινάκης, *Ἀρχαϊκὴ Λυρική Ποίηση, Ἀνθολογία με βάση τὴν ἀρετὴ καὶ τὸν ἀγαθόν. Κείμενο - μετάφραση - ἐρμηνεία*, Αθήνα.
- Rawlings 1981: H.R. Rawlings III, *The Structure of Thucydides' History*, Princeton-New Jersey.
- Rhodes 1981: P.J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford.
- Rood 2011: T. Rood, *Αντικειμενικότητα και κύρος: Η ιστορική μέθοδος του Θουκυδίδη*, in *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, 229-254.
- Scodel 2001: R. Scodel, *Poetic Authority and Oral Tradition in Hesiod and Pindar*, in *Speaking Volumes: Orality and Literacy in the Greek and Roman World* («Mnemosyne Suppl.» 218), ed. by J. Watson, Leiden, 109-138.
- Σκορτσής 2006: Μ. Σκορτσής (επιμ.), *Τρίτο Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη*:

Ioannis N. Perysinakis

Δημηγορίες, Αθήνα.

Starr 1977: Ch.G. Starr, *The Economic and Social Growth of Early Greece 800-500 B.C.*, New York.

Starr 1979: Ch.G. Starr, *The Myth of the Minoan Thalassocracy*, in *Essays on Ancient History*, ed. by A. Ferrill - Th. Kelly, Leiden, 87-96 (= *The Myth of the Minoan Thalassocracy*, «Historia» 3, 1955, 282-291).

Starr 1989: Ch.G. Starr, *The Influence of Sea Power on Ancient History*, New York-Oxford.

Tritle 2011: L.A. Tritle, *Ο Θουκυδίδης και η πολιτική της ισχύος*, in *Τριάντα δύο μελέτες για τον Θουκυδίδη*, 487-511.

Vidal-Naquet 1983: P. Vidal-Naquet, *Ο Μάγρος Κονηγός*, Αθήνα (ελλην. μτφρ. Γ. Ανδρεάδης - Π. Ρηγοπούλου, *Le Chasseur noir. Formes de pensée et formes de société dans le monde grec*, Paris 1981).

Woodhead 1970: A.G. Woodhead, *Thucydides on the Nature of Power* («Martin Classical Lectures» 24), Cambridge Mass.

Abstract

This is a philological study that deals with the articulated ideas and it is not in the least concerned with the historicity of events; it is not the events but the ideas that I thought are worth writing about (cf. I 22, 2). 'Archaeology', the title of this paper, refers – with a certain degree of ambiguity – first to the *Archaeology* of Thucydides, next it includes the connotation of Archaeology as excavation of the idea in Thucydides and Old-Oligarch, the sea-power of Polycrates in Herodotus, the *Catalogue of the Ships* in the second Book of the *Iliad* and the third chorus of the *Persians* of Aeschylus (852-907). In addition, the notion of 'archaeology' involves the components of the idea in Hesiod and Homer, and its survival in Xenophon's *Hellenica* and in Isocrates, and, finally, its philosophical foundation in works of Plato and Aristotle; the study of the notion of Archaeology culminates with Atlantis and the works *Timaeus* and *Critias* of Plato.